

SOUND DEVELOPMENT AND WRITING COMPARISONS OF DIVÂN-I LUGAT'IT TURK

DİVÂN-I LÜGAT'IT TÜRK'TE SES GELİŞİMİ VE YAZIM
KARŞILAŞTIRMALARI¹

Yusuf AVCI²

Abstract

In this study, compared the differences between the two study which Besim Atalay "Divân ü Lügat'it Türk", Talat Tekin "XI Yüzyıl Türk Şiiri" and Fıtrat "En Eski Türk Edebiyatı Numuneleri". The following conclusion have been reached in this study: Some sounds change in the same words. The "n (ñ)" nasal sound development in old Turkish languages and with the "Divân ü Lügat'it Türk" have been shown with examples. In DLT (Divân ü Lügat'it Türk), sound "ñ" in the form of audio "nk" we said. It shows the difference between ñ and g sound values. For instance: kinkeşdi (kiñ eşdi), sünkeşdi (süñeşdi), manka (maña), anık (anıñ), ankar (añar), küñklüm (küñlüm), yalınkuk (yalıñuk) yüzinkke (yüziñe), tinlinkni (tıñını). In addition to this, we can see both form k and g of the many words: erk> erig, ülük>ölüg, ükreyü>ügriyü. The results of this study, sound g (such as sound ñ) may be among the influential voices. Examples are given in this differences.

Key Words: Fıtrat, en eski numune, Türk edebiyatı, Kaşgarlı Mahmud

Özet

Bu karşılaştırmalar aynı nüsha üzerinde çalışan Besim Atalay "Divân ü Lügat'it Türk" ve Talat Tekin "XI Yüzyıl Türk Şiiri" yle bunlardan farklı bir nüshaya çalışan Fıtrat'ın "En Eski Türk Edebiyatı Numuneleri" adlı eser karşılaştırıldığında aynı kelimedede bazı seslerin değiştiği ve farklı yazıldığı görülür. Bu ses ve yazım farklılıkları belirli kelimeler üzerinden nazal n (ñ) sesinin önceki durumu ve sonraki gelişim şekilleri değerlendirilir. ñ sesinin DLT'de daha önceki ses değerinin nk olduğunu görüyoruz. Bu durum aynı kelimenin parantez içinde ك şeklinde yazılması bir tercih değil ñ ve g ses değerlerinin ayırımını ifade etmek içindir. kinkeşdi (kiñ eşdi), sünkeşdi (süñeşdi), manka (maña), anık (anıñ), ankar (añar), küñklüm (küñlüm), yalınkuk (yalıñuk) yüzinkke (yüziñe), tinlinkni (tıñını) gibi. Bunun yanında birçok kelimenin de hem k hem de g'li şekillerini görmek mümkündür: erk> erig, ülük>ölüg, ükreyü>ügriyü gibi. Konuşma dilinden derlenen metinlerde erken dönemde lehçe ve şivelerin bazı özellikleri bu sesler üzerinden yazıya yansır. ñ sesinin de g sesi gibi lehçe ve şivelerde ayırt edici özelliği öne çıkararak lehçe ve şive ayırımında etkili sesler arasına girebilir.

Anahtar Kelimeler: Fıtrat, en eski numune, Türk edebiyatı, Kaşgarlı Mahmud

¹ Bu makalede "II. Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu: Bilim Dünyasına Katkıları, 21-23 Nisan 2016 Bişkek sempozyumunda sunulan bildiriden yararlanılmıştır.

² Doçent Doktor, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Çanakkale; yavci@comu.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0002-9837-8890>

GİRİŞ

Bu çalışma, Fıtrat'ın ilmî araştırmalarından birisi olan “*En Eski Türk Edebiyatı Numuneleri*” Taşkent 1927 adlı esere dayanmaktadır. Türkiye’de ve yurt dışında bazı araştırmacılar *Divân ü Lügati’t Türk*’te geçen bu manzum parçalar üzerine incelemeler yapmışlardır. Türkiye’de bu manzumeler üzerine ilk incelemeleri Necip Asım’ın yaptığı bilinmektedir; ancak bu çalışma hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Fuad Köprülü, Tahsin Banguoğlu, Besim Atalay ve Talat Tekin bu manzum parçalar üzerine ayrıntılı incelemeler yapmışlardır. Yurt dışından T. Gandjei, C. Brockelmann, İ.V. Stebleva, Hartman, Barthold (Tekin 1989: VI)gibi araştırmacıların da manzumeler hakkında yayınları bilinmektedir.

Bu araştırmacıardan hiç birisi Fıtrat’taki nüshayı ve Fıtrat’ın çalışmasını görmemiştir. Fıtrat’ta farklı okuma, ses, kelime, mısra, hatta dörtlükler boyutundaki farklılıklarla birlikte özellikle şiirlerin içerik ve kafiyelerine göre yeniden düzenlemeler görülür.

Fıtrat, manzum parçaları son dönem Çağatayca ya da ilk dönem Özbek Türkçesi diyebileceğimiz bir yazı diliyle, 1927 yılında Taşkent’te Arap harfli yayımlar. Eserin dili bir anlamda Çağatay yazı dilinden Özbekçeye geçiş dönemi özelliği taşır. Son dönem Çağatay Türkçesinde kalınlık-incelik uyumu ileri düzeyde olup uyumun gelişim süreci tamamlanmak üzeredir (Eker 2017a: 2088; 2017b: 46). İlgili eserin bu geçiş döneminde, temelde Çağatay yazı diline dayanarak konuşma dilinin özelliklerini yazıya geçirme gayreti içinde olan o dönem Özbek aydınlarının savunduğu yazı diliyle basıldığını görüyoruz. Bu yönüyle “*En Eski Türk Edebiyatı Numuneleri*” ne Çağatay yazı dili, ne de Özbek yazı dili özelliklerini taşır. Her iki dönemin özellikleri de esere yansır.

İmlada belirlenen kurallara rağmen, “*En Eski Türk Edebiyatı Numuneleri*”nde bu kurallara tam olarak uyulmadığı, bazı kelimelerin farklı şekillerde yazıldığı görülür. Çalışmamızda bu farklı şekillerin düzeltilmesi yoluna gidilmemiştir.

Türk edebiyatının en eski örnekleri olan şiirler, büyük Türkolog Kaşgarlı Mahmud’un kendine özgü yöntemle hazırladığı *Divân ü Lügati’t Türk* adlı eserindeki manzum parçalardır. Bu manzum parçalar dörtlük ve beyit şeklindedir. Bu eseri Mahmud İbn-i Hüseyin İbn-i Muhammedü’l Kaşğari hicri 464’te yazmaya başlar, 466’da bitirdiğinde Abbasi Halifesi El Muktedî Bi Emrullah’a takdim eder (Fıtrat 1927:4). Kaşgarlı Mahmud eserinin başlangıcında kendisini şöyle takdim eder: “Ben Türklerin en doğru, en açık anlatanı, en doğru anlayanı soyca en köklüsü, en iyi savaşçılarından olduğum halde onların şehirlerini, çöllerini baştanbaşa dolaştım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yagma ve Kırgız boylarının sözlerini, kafiyelerini belirleyerek faydalandım, öyle ki bende onlardan her boyun dili en iyi yolda yerleşmiştir. Ben onları en iyi surette sıralamış, en iyi bir düzenle düzenlemiştir” (Atalay 1988:4). *Divân ü Lügati’t Türk*’e hakim olan bir kişi bu sözlere hiç şüphe duymadan gönülden inanır (Fıtrat 1927:4). Asya kıtasının çok geniş bir kısmına yayılan Türk boyları arasında siyasi, iktisadi farklılıkların yanında söyleyiş farklılıklarının olması da doğaldır. Eserde tespit edildiği şekliyle çalışmamıza yansıyan mesela **k**, **g**, **nk**, **ng** ve **ñ** ses değişikliklerini veya bunların yazıda korunmasının sebeplerini boylar arasındaki sözü edilen farklılıklarla açıklayabiliriz. Türk boylarının tarihleri, ananeleri, halk edebiyatları, komşularıyla olan ilişkileri ve kültürel etkileşimler toplumda az çok bir fark oluşturur (Tekin 2008: 5). Konuşma dilinden derlenen metinlerde erken dönemde lehçe ve şivelerin bazı özellikleri bu sesler üzerinden yazıya yansır. Yazıda yer alan birbirine yakın **k>g**, **nk>ng** ve **ñ** gibi seslerin ayrı harflerle gösterilmesi bir müstensih tercihi değil bir söyleyiş özelliği olarak kabul edilmelidir.

Eserin İmlası:

Talat Tekin eserin imlası konusunda, hangi yöntemi nasıl izlediği, neyin nasıl yazıldığı konusunda bilgi vermez. Ancak çalışmasından bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. İnce ve kalın g, k ayrımını çevri yazıda göstermez. Bazı kelimelerde uzun ünlüleri gösterir. Çevri yazıda sadece ك ñ, ذ z, ژ w harflerine yer verir. Talat Tekin'de bunların dışında, başka özelliği olan sesleri gösteren harflere yer verilmez.

Besim Atalay, metni önce Arap harfleriyle sonra Latin asıllı Türk alfabesiyle yazar. Nüshada önemli gördüğü Türkçe kelimelerdeki müstensih yanlışlarını, yanlışlığı da göstererek düzeltme yolunu tercih eder. Bu düzeltmelerde anlamı ve Türkçe kelimeyi bozacak olanları ele alır. Kelimelerin çevri yazısında Doğu Türkçesini esas almaya, bu da yetmiyorsa Anadolu'daki söyleyişleri öne çıkarmaya çalışır. Atalay, bunların da yetmediği yerde Brockalman ve Radloff'un okumalarında uzlaşma yolu aradığını belirtir (Atalay 1988: 31-36). Atalay'ın ince ve kalın **g, k** ayrımının çevri yazıda gösterilmediğini ancak eserde ifade edildiği gibi alfabede bulunmayan harfler için ك ñ, ذ z, ژ w, ه é, خ x harflerinin kullanıldığını görüyoruz.

Fıtrat ise eserin imlası hakkında uzun ve ayrıntılı bir açıklama yapar. Ancak Fıtrat'ın açıklama yapmadığı ama çalışmasında uyguladığı birçok imla özellikleri de görülmektedir. Fıtrat, "*Divân ü Lügati't Türk'* Türk- Arap harfleriyle yazıldığı için bu mısraların *Divân ü Lügati't Türk'*teki imlaları üzerinde durmak gereklidir" diyerek bu ihtiyacı belirtir ve eserin imlası hakkında şu açıklamalarda bulunur:

a) Türkçe sözler Arapça ünlüleri karşılayan hareketlerle yazılmıştır. Bunların en karışığı üstünlü olanlardır. Bu ünlü bizim bugünkü (a ا , e به , é پ) ünlülerimizin yerini tutar: tayak تاياق = تَيْق , sen سن = سن , tır تر = تير gibi.

b) elif "ا ا" ünlüsü de ara sıra kullanılır. Fakat eski imlada olduğu gibi ses uyumlarına bakılarak ikinci hecelerde başka türlü yazılır: barmak بارماق , bilmak بيلماق gibi.

c) Bizim bugünkü "ñ ك" harfimiz yerine eski imlada olduğu gibi "nk ك" yazılmıştır.

d) Bizde Divânü Lügat'ta "f ف" ve "b ب" sesleri arasında olan bir ünsüz için üç noktalı "fe ژ" harfi var. Bugün bizim "aw آ ژ", "sewmek سيؤمهك", "tewe تيؤه" gibi kelimelerimiz bu üç noktalı "fe ژ" ile yazılır.

Fıtrat bu yazılışları kendi kitabında şu şekilde uygular:

a) Kalın sözlerde olan üstünlü ünlüleri "ا ا" ya dönüştürür. İkinci hecelerdeki hepsini "é پ" yerinde olanları da "e نه" ye dönüştürür.

b) İnce sözlerde yazılan "elif ا" leri "ه نه" yapar.

c) Yazılışı "nk ك" ve "ng نگ" şeklinde olan kelimeleri olduğu gibi bırakır ve yeni şekillerini tırnak içinde gösterir.

d) Yukarıda söz konusu olan üç noktalı "fe ژ" yani çift dudak v'si "w ژ" işaretiyle gösterilir.

Fıtrat yazdığı diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de Özbekistan'da yeni oluşturulan yazım kurallarını uygular. Bu kurallar eski imla ile yazılmış eserlerinin yeni baskılarında da uygulanır. Fıtrat'ın bu eserde birkaç yanlış ve uyumsuzluğun dışında genelde imla kurallarını uygulama ve amaçlarını gerçekleştirme başarısını

gösterdiğini söyleyebiliriz. Bazı kelimelerde az da olsa yazıda ortaya çıkan istikrarsızlık yani eski ve yeni imla örneklerinin birlikte kullanılışı gerçekleştirilen başarıyı azaltmaz.

Dönemin imladaki uygulamalarını yönlendiren temel kural ses uyumlarıdır. Konuşma diline hakim olan büyük ünlü uyumu çerçevesinde kalın ve ince ünsüzler kendi yerlerini alırlar ve uyuma göre kelimeyi anlamada bazen belirleyici de olurlar. Eserde Arap asıllı 1923-1930 yılları arasındaki Özbek alfabesi kullanıldığı için imlâ özellikleri bakımından hem Çağataycadan hem de Osmanlıcadan farklı imlâ özellikleri arz etmektedir (Ağca 2012:78-79). Uygulanan bu imla kurallarına göre Fitrat :

1-Hecelerdeki bütün ünlüleri gösterme eğilimindedir. Ancak kalıplaşmış eksikliği yanlış anlaşılmayacak ünlü varsa onu göstermez: ساوراماق bilimnâk (11-23), sawramaq (15-20) فزىلەت fezilet (15-17), جەرتىلمەك certilmek (15-20). Bu ünlüler Arapça ve Farsça asıllı kelimelerde de gösterilmiştir: حەكىم hekim (79-21), سەفەر sefer (79-24), فىروزە firuze (79-14) تەجرىبەلەر tecribeler (82-16), ھەممەسىنى hemmesini (89-15).

2- Türkçede olmayan Arapça ve Farsçaya ait seslerin harflerini (ث ط ظ) hiç kullanmaz. Arapça ve Farsça kelimeleri de Türkçe söyleyişe uyumlu yeni imla kurallarına göre yazar: فۇرسەت furset (61-1), تەسۋىر tesvir (57-24), مەنزومە menzume (57-20), ھۆرمەتلى hurmetli (57-18), ئەھۋەل ehvel(54-8), مەلۇس melus (54-8) ئەدەبىيات edebiyât(1-3), نەمۇنەلەرى nemuneleri(1-3), لۇغەتلەرى lüğetleri(68-11), قەبىلە qebile (75-7).

3-Fitrat Türkçe harflerde uzunluklar için ayırt edici bir işarete yer vermez.

4-Ünlülerin yazılışında ayrıntıya dikkat ederek ses uyumlarını ve kapalı e'yi gösterir.ñ

a)Kapalı e'yi özellikle farklı bir işaretle gösterir. Bunun için ilk seste iki ayrı işaret kullanır: İlk seste genellikle ن bu işareti tercih eder. Bu sesin geçtiği kelimelerde köken farkı gözetmez. Bu sesi (è) asıl manzumede göstermez. Sadece Özbekçe kelime ve açıklamaları verirken bu sese yer verir. ئەچكى èçki (26-19), ئەتلەنمەك ètlenmek (30-17), ئەستەدیم èstedim (79-20) ئەشلەر èşler (92-25) ئەشین èşin (84-21) ئەشارەت èşaret (64-17) ئەمكە èmke (37-14) ئەشلە èşle (82-12) ئەر èr (75-9), ئەرتىش èrtiş (75-7) az da olsa ilk seste بى harfini de kullanır:

Bu kapalı e sesi için iç seste genellikle بى bu işareti (noktalar üst üste) tercih eder: كەنەشىب kēneşib

b) Normal e harfini ilk seste نە ; et (30-17), ەرن ەren (32-8), ەكمەك ekmek (37-10), ەلن ەlin (37-2) şeklinde yazar. İç seste ە harfiyle ; كەلدى keldi (37-1), بەردى berdi (37-2), بەرۈ berü (37-1) şeklinde yazar.

c) Yuvarlak ünlülerde **o, ö; u, ü** ayrımını gösterir. Bu harfleri ilk seste: **و** yazılışını **u, ü** için tercih eder. **ئو** yazılışını **o, ö** için tercih eder. İç seste **u, ü** için sadece **vav و** ; harfini, **o, ö** için ise **vav üstü و** işaretli yazılışı kullanır.

İlk seste **u, ü** harfi: ئولنمك ülinmek (37-20), ئول ul (38-16), ئورلا urula (36-13), ئولوك ئولوك (39-13), ئوش us (39-14), ئورن urun (28-5) ئولتورو ültürü (37-3).

İç seste **u,ü** harfi **vav** harfiyle: قاشمۇغ kamuğ (39-12) قوشولدى kuşuldu (39-13) كوزى küzi (39-14) توغلاماق tuğmış (39-14) سوزىن süzin (39-4) قوزى quzi (43-19) بولوب bulub (37-4) توپلانماق tuplanmaq.

Son seste bir değişiklik yoktur: كىرو kerü (37-10) آرتورو arturu (37-2) كوكرىيو kükreyü (41-5), سىكرىيو sekreyü (41-6).

İlk seste **o, ö** harfi: ئونده önde (28-7), ئوتوب ötüb (38-19).

İç seste **o,ö** harfi: تۆكول tököl (28-14), قوببه qobbe (36-18), داۋول davol (36-21), توبى töbi (43-18), توى toy (47-28), توننى tonni (48-8), قوبى qoyi (43-19). Yalnız o, ö harfini Fıtrat çok az kullanır. Sadece birkaç Özbekçe kelimedede tercih eder. Manzum parçalarda bir iki örnek dışında kullanılmamıştır diyebiliriz.

ç) **i, ı** ünlüsünün de ilk ses ve iç seste yazılışları farklıdır. İlk seste ئىب şeklinde yazar: ئىلنى ئىلنى (37-6) ئىلنمك ilenmek (37-20) ئىلدى ilindi (37-10).

İç seste bir dış altında iki nokta yan yanadır: مینکه minke (37-16), الدیمز aldımız (37-7), كىلدى kildi (37-5).

5- Özelliği olan bazı ünsüzler özellikle gösterilir.

a)Türkçe kelimelerde ذ yazılışını tercih eder. قوزى quzi (43-11) ئوزغوج uzguc (30-02), بوزون buzun (11-19).

b)Bütün kelimelerde گ **g**, ك **k**, نك **nk**, نك **ng**, ئك **ñ**, ق **q**, غ **g** ayrımını yapar. بىلگولوك belgölük (11-15), دىگەن digen (11-4), كۆچىنى küçini (14-10), كۈندۈز kündüz (14-11), تاڭوت tañut (53-10), قىڭر qıñır (54-7), قوتى quti (11-17), قاچسا qaçsa (14-8), آغزدان ağzdan (12-17), تاغ taglar (14-19).

Örneklere görüldüğü gibi kef ك harfinin **k, g, ng** ve **ñ** sesini karşılayacağı durumlarda buna farklı çizgiler eklenerek gerekli sesleri ayırdığı görülür.

c)Fıtrat f ف ve v و sesiyle ilgili dönem özelliği kabul edebileceğimiz bir uygulama yapar. f ف - v و arası bir ses olan çift dudak ünsüzünü **vav** üzerinde üç nokta işaretiyle w و harfiyle yazar. Bunun dışında f ف ve v و harflerine Türkçe kelimelerde hiç yer vermez:

سوۋ suw (53-14), ياۋوز yawuz (59-3), اۋن awın (60-3), تاۋار tawar (62-9), ساۋولما sawulma (63-1), يوۋغا yuwğa (63-3).

Sadece bu seslere bazen yabancı asıllı kelimelerde yer verir. Çevri yazıda yabancı (Arapça, Farsça) kelimelerde v harfi kullanır:

دۆلەت dewlet (56-20), ۋاقت wāqt (56-18), مؤۋەففەق moweffeq (57-22).

6-Eklerin yazılışında belirleyici olan yine ses uyumlarıdır. Eklerdeki ünlüler genellikle bu kurala göre yazılır. Son dönem Çağatay Türkçesinde eklerin yanı sıra bazı Arapça ve Farsça kelimelerdeki kısa ünlüler de zaman zaman yazıda gösterilmiştir (Eker 2018: 79). Ses uyumlarının dışında kalan ek yazılışları az da olsa görülür. Tek şekilli eklerde yine ses uyumuna rağmen yazılışın mecburen tek şekilli oluşunu alfabenin özelliği olarak görmek gerekir: بۇلەرنىڭ bulerniñ (1-27), ماللارنى mallarını (2-2), بولغانلىغى bulğanlığı (2-9), ئۈتەبیرگەن ütebirgen (14-8), سینگە singe (14-12), تەڭرىكە teñrike (2-13), قىلىشغا kılışğa (2-17), يوقاریداغى yuqarıdağı (2-20), بولسا bulsa (2-9), يولدان yuldan (14-1), ئیرلەردەن irlerden (14-11), گەۋرەمەك gewremek (15-18), يانچىماق yançımāq (15-9).

Fıtrat'taki nüshada imladaki bu genel özelliklerin yanında (Demirci 2014:275-289) yukarıda kısaca belirtildiği gibi bazı seslerin farklı yazılışlarında bir sebep olmalı. Bu farklı yazılışların yanında yine bu seslerin adlandırılması konusunda da farklı görüşler ileri sürülmektedir. Demirci bu ses için nazal n adlandırmasının yeterli olmadığını belirtir. Dilimizde Bengütaşlarda “^١ biçiminde ve ^٢ biçiminde işaretlenen iki tane damak /n/’si vardır. Ülkemizde çok yaygın bir adlandırma ile ^١ biçiminde işaretlenen bu sese nazal /n/ denmektedir. Oysa sadece bu ses değil, dilimizde /n/, /ŋ/, /ñ/, /m/ gibi seslerin hepsi nazal sestir. Hepsinin boğumlanması genizden olmaktadır. Öyleyse yaygın ama eksik olan bu adlandırmanın yerine bu sesleri tam olarak karşılayan bir adlandırma yapılması hem bu seslerin fonetik değerini tam olarak vermede, hem de Köktürkçedeki iki damak /n/’sini birbirinden ayırmada önemlidir. Bundan dolayı çalışmamızda ^١ biçiminde işaretlenen sese g’li damak /ŋ/’si ve ^٢ biçiminde işaretlenen sese de y’li damak /ñ/’si denilmiştir. Birbirlerinden farklı olan bu seslerin transkripsiyonda ayrılması için de ğ biçiminde işaretlenen sesin /ŋ/ şeklinde, ^٣ biçiminde işaretlenen sesin de /ñ/ şeklinde gösterilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.”(Demirci2014:275-289) diyerek belirli adlandırmalar önerir. Ancak Bengütaşlarda bu harf ng sesiyle karşılanır. Vedat Köken bu sesi art damaklı bir ne sesi olarak değerlendirir ve bütün örnekleri ng olarak gösterir (Köken 1993). Gabain bir ng, >n, >m değişiminden bahseder. Yine seyrek olarak ng > g/g değişimine örnekler verir (Gabain 1988:38-39). Orkun da Bengütaşları çevriyazıya aktarıırken adı geçen bu harfi n ve g’li (Orkun 1987:21) harflerle açıklar. Bu konuya değinen başka bir isim de Saadet Çağatay’dır. Saadet Çağatay “Türkçede /ñ/ ~ /g/ Sesine Dair” adlı makalesinde; “bu /ŋ/ sesi ses teşkili bakımından damak kapanma fonemlerinden /g/, /ğ/, /k/, /q/’larla yakın münasebette bulunduğundan, eski lehçelerimizde bile bazen yerini /g/ sesine terk ettiğini görüyoruz, diyerek “barıgma bardıg”da “bardıñ” yerine”; yine Çağatay, /ŋ/ > /n/ dalgalanmasıyla ilgili: “Eski lehçelerde son seste görülen /ŋ/ birçok yeni lehçede bugün daha ziyade /n/ olarak görülmektedir, mesela: Uyg. ‘yuñ’ ‘yün’, ‘teriñ’ ‘derin’, ‘yalıñ’ ‘yalın’ vb. kullanılmaktadır. Bunun gibi galiba ta eski lehçelerde /ŋ/ ~ /n/ iç seslerde de vuku bulmuştur, mesela AGGr & 5’de Brahmi

yazısıyla yazılmış metinlerde “qlınc ~ Uyg. qılınç” “amel, iş”, “plunç ~ Uyg. bulunç” “kazanç” vb. (...)“Netice itibari ile Türkçede birkaç nevi /ŋ/ vardır ve değişmeler de herhalde buna tabi olmaktadır. (...) Ta eski dilden /ŋ/ ~ /ğ -g/, /k/ ~ /ŋ/ şeklinde devam edegelen lehçeler vardır ki bu bir inkişaf halinde olup bazı lehçelerde biraz fazla, bazılarında ancak küçük bir temasla ilerlemiştir. Bu cümleden Kıpçak grubunda, Altay dilleri ile beraber, biraz daha fazla inkişafa temayül göstermiştir. Muayyen kelime eklere münhasır kaldığından bir fikir olarak ortaya atabiliriz ki bu sadece fonetik hadise olmayıp dilin diğer Altay dilleri ile müşterek olan inkişaf cephesini teşkil etmektedir” (Çağatay 1954:15-30). Talat Tekin Orhon Türkçesi Grameri adlı eserinde bu ses ile ilgili “/ŋ/ ~ /g/ Nöbetleşmesi” başlığı altında, geniz ünsüzü /ŋ/ söz içinde ve söz sonunda sık sık sızıcı /g/ ile nöbetleşir, diyerek “bardıgız ~ bardınız” (KT GD), “ölsikig ~ ölsikiŋ” (KT G 7), (Tekin 2000:72) gibi örnekler vermiştir. Mehmet Ölmez, “Yazıtlardaki durum söz konusu olan bir ses değişikliğinden, nöbetleşmesinden ziyade imlaya ilişkin sorundur. Yazıtlarda görülen bu imla özelliği /n/ ve /g/ fonemlerinin ayrı birer sestem ziyade o dönem allophone olarak addedilmesidir. Yazıtlarda karşılaştığımız /ŋ/ boğumlanma yeri olarak /g/ye yakın bir ses olmalı ki aynı ifade ve aynı sözcük için kimi zaman /ŋ/ kimi zaman /g/ kullanılmıştır” (Ölmez 2009:214). Ağca, konu ile ilgili çeşitli bilim adamlarının görüşlerini verip değerlendirdikten sonra, “sonuç” bölümünde şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Türk runik harfli yazıtlarda /ŋ/ ünsüzü sadece belirli isim ve fiil çekim eklerinde /g/ ünsüzüyle değişkenlik göstermiş, sözcük kök/gövdelerinde ve diğer eklerde aslı şeklini korumuştur. Bu dalgalanmayı ünsüz değişmesi adı altında fonolojik bir durum olarak değerlendiresek bile sadece belli eklerde ortaya çıkmış olmasından dolayı aynı zamanda morfolojik bir durum olarak da izah edebiliriz. Türk runik harfli külliyatta /ŋ/ ~ /g/ değişkenliğinin sadece KT ve BK yazıtlarında bulunması, aynı ortamda dikilen Tunyukuk Yazıtında hiç görülmemesi, bu özelliğin yazım ile ilgili olmadığına işaret etmektedir. O hâlde KT ve BK yazıtlarına sızan /ŋ/ ~ /g/ değişkenliğinin Tunyukuk Yazıtının yazıldığı çevrede bilinmediğini, böylece bu yazıt sahiplerinin farklı diyalektikal özelliklere sahip olduklarını söyleyebiliriz. Diğer taraftan /ŋ/ ünsüzünün Maniheist ve Budist Türk çevrelerine ait kimi metinlerde de aşağı-yukarı aynı eklerde /g/ ile değişkenlik göstermesi, değişkenliğin Türk runik harfli bazı yazıtlara ait bir özellik olmadığını, eski Türk dilinin başka sahalarında da ortaya çıkabilen bir durum olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede /ŋ/ ünsüzü, hem kimi Maniheist Türk çevresi metinlerinde hem de erken tarihli birkaç Budist Türk çevresi metninde zaman zaman /g/ ünsüzü ile yazılmıştır. /ŋ/ ünsüzünün /g/ ile değişkenlik gösterdiği Maniheist ve Budist Türkçe metinlerin, diğer dil özellikleri bakımından da Köktürk yazıtları ile büyük benzerlikler göstermiş olması, bu metinlerin yazıtlara yakın bir tarihte yazılmış olabileceğini düşündürmektedir. İstikrarsız bir görünüm arz eden /ŋ/ ~ /g/ değişkenliğinin, Türk dilinde düzenli olarak görüldüğü asıl sahanın Kıpçak Türkçesi olduğu bilinmektedir. Bu sahaya ait eserlerde /ŋ/ ünsüzü, eski Türk dili alanında olduğu gibi sadece belli eklerde değil, söz taban/gövdelerinde de /g/ ünsüzüne dönüşmüş, karakteristik bir hâl almıştır. Bu bağlamda Codex Cumanicus'ta /ŋ/ ünsüzü, “aŋar ~ agar”, “yalgız, yalguz ~ yalŋuz” gibi örneklerde de görüleceği gibi ünlüler arasında /g/ olmuştur. Son olarak /ŋ/ ~ /g/ değişkenliğinden hareketle, eski Türk dilinin değişik bölgelerinde yazılmış metinlerinde bulunan standart dilden farklı ses ve şekil özelliklerini tespit etmek, bu özellikleri mümkün olduğu kadar Türk boyları ve diyalektleriyle irtibatlandırabilmek, eski Türk dili araştırmalarına yeni bir boyut kazandıracaktır. Bilhassa Türk runik harfli külliyatta ve Maniheist Budist Türkçe metinlerde hâkim söyleyişten farklı birçok ses ve şekil birimin varlığı dikkati çekmektedir. Bu çerçevede Uygur Türkçesinin ses ve şekil özelliklerinin tekleştiği, standart bir hâl aldığı 11. yüzyıla kadar yazılmış metinlerinde görülen hâkim şekillerden farklı “ağız sızması” örneklerini tespit etmenin, elde edilen verilerin tarihsel ve modern Türk yazı dilleriyle mukayese ederek

irtibatlandırmanın, Türk dilinin tarihsel diyalektoloji araştırmalarına katkı sağlayacağı, bu bağlamda tarihsel Türk dili araştırmalarına yeni bir boyut kazandıracağı muhakkaktır” (Ağca 2012:78-79). Bu dalgalanmalar bazı Çağdaş Türk dillerinde de görüldüğü gibi Anadolu diyalektlerinde de görülür.” (Erdal 2004:161). Ağca bu konu ile ilgili K. Röhrborn, “Eski Türkçede /ŋ/ ~ /g/ değişkenliğinin bazı ağızlarda meydana gelen /ŋ/ ~ /g/ değişmesinin bir sonucu olarak görüldüğünü” belirtirken, Şinasi Tekin ve J. P. Laut, Maitrisimit'teki örneklerden hareketle bu dalgalanmayı imla ile ilgili bir özellik olarak değerlendirdiğini ifade eder. Yine Ağca, J. R. Hamilton, Dunhuang'da bulunan bazı metinlerde /ŋ/ ünsüzünün /g/ ile yazılışını Hoten dilinin tesiri ile izah ettiğini belirtir (Ağca 2012:78-79). W. Bang, bu değişimleri kısmen lautsubstitution (değişme), yani bir sesin yerine başka bir sesin geçmesiyle açıklar. W. Bang, Uyg. münüz > Kar. T. müvüz, Kar. L. miviz “boynuz” gibi örnekleri verir; ancak bu değişimin fonetik bir hadise mi yoksa morfolojik bir değişme mi olduğu hakkında kesin bir fikir beyan etmez (Çağatay 1954:16). Yine Räsänen ve Ramstedt' belirttiği benzer değişimler hakkındaki görüşlerini, “Moğ. gulaŋ , gulaŋ Türkçede qulaq; Moğ -laŋ Türkçede -laq, -lağ; Moğ. -gay Türkçede -qaq gibi örneklerin yanı sıra Mançucada rastlanan “mangi” şeklini de datif “*mağa” ile mukayese etmişlerdir. Ramstedt yazısının devamında Türkçe /g/ ~ /g/ seslerinin Moğolca ve Mançu dilinde /ng/, /ŋ/ seslerine geçişini artık biliyoruz, bunun için bu mukayese başka herhangi bir müdafaaya muhtaç değildir” (Räsänen 1969), şeklinde Çağatay naklede (Çağatay1954:16). Ahmet Bican Ercilasun: “ /ŋ/ ünsüzü Türkçenin çeşitli şive ve ağızlarında uğradığı değişikliklerin derinlemesine bir incelemesi muhakkak ki çok ilgi çekici sonuçlar verecektir (...) Biliyoruz ki /ŋ/ ünsüzü, tarihi gelişimi sırasında, kendisini muhafaza etmeyen şive ve ağızlarda ya /n/ veya /g/, /ğ/, /y/ yönünde bir gelişme göstermiştir” (Ercilasun 2002:119). /g/'li damak /ŋ/'sinin tarihi lehçelerde /g/, /y/ ve /m/ gibi seslere dönüşümü ile ilgili, Günay Karaağaç: “Ötümlü ön damak geniz sesinin patlayıcılaşması, bazı eklerin ön sesinde Eski Türkçe döneminde başlamış, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay sahalarından itibaren düzensiz bir çizgi izleyerek, sınırlı sayıda sözde ve bazı eklerde kuzey şivelerinde sürmüştür: Etü. öltüŋ > Etü. öltüg “öldün” vb. (...) ötümlü ön damak geniz sesi /ŋ/, muhtemel bir damak patlayıcısı aşamasından geçerek (-ŋ- > -g- > -y-) ön damak yarı ünlüsüne dönüşmüştür. Bu ses değişikliği dağınık ve düzensiz olarak Kıpçak şivelerinde ve kısmen Özbek Türkçesinde görülür: Etü. sünük > Tat. söyek, Bşk. höyek, Kaz., KKalp., Kum., Nog., Özb. süyek “kemik” (...) ön damak geniz sesinin dudak geniz sesine dönüşmesi sınırlı sayıda sözde Batı Türkçesinde görülür: Etü. sünük > Ttü. sümük, Az. sömük “kemik”, Etü. köŋlek > Ttü. gömlek vb. (Karaağaç 2010:197-198). Bu konuda Feryal Korkmaz “Runik Harfli Türk Yazıtlarında ng Ünsüzü Üzerine”, adlı makalesinde: “Tarihi Türk şivelerinde gerek iç seste gerek son seste /ng/ olarak seslendirdiğimiz ünsüzün Türk dilinin ilk yazılı metinlerinin yazıldığı runik harfli Türk yazısında ğ işaretiyle gösterildiği malumdur. /n/ ve /g/ seslerinin birleşmesiyle oluşan bu ünsüz, runik alfabenin dışında Türkler tarafından kullanılan alfabelerin bir kısmında tek bir işaretle gösterilmektedir. Sadece iç seste ve son seste bulunan geniz ünsüzü /ng/ ünsüzü Türk dilinin tarihi gelişimi içerisinde bazı şivelerde kendisine yakın ünsüzlere değişse de runik Türk yazısında genellikle aslı şeklini korumuş, bazen de yerine /g/ ünsüzü yazılmıştır.” der (Korkmaz 2013:152). Feryal Korkmaz, yine “Tarihi Türk şivelerinde gerek iç seste gerek son seste /ng/ olarak seslendirdiğimiz ünsüzün Türk dilinin ilk yazılı metinlerinin yazıldığı runik harfli Türk yazısında ğ işaretiyle gösterildiği malumdur. /n/ ve /g/ seslerinin birleşmesiyle oluşan bu ünsüz, runik alfabenin dışında Türkler tarafından kullanılan alfabelerin bir kısmında tek bir işaretle gösterilmektedir” (Korkmaz 2013:152) diyerek, bu sesin /n/ + /g/ seslerinin birleşmesinden oluştuğunu ifade etmiştir. R.Rahmeti Arat, 3.şahıs iyelik ekiyle yaklaşma hal eki arasındaki ğ/g sesiyle n seslerinin birleştiğini söyler: (köz-i-n-ge köziŋe). “...Buna göre bu mesele ñ sesinin değişmesi meselesi olmaktan ziyade ğ/g

İlgili olup iyelik ekli sözlerde n ile g sesini birleştiren şiveler yanında bunları birleştirmeyen şivelerin mevcudiyetini de kabul etmek lazımdır” (Arat1992:112) der. Zeynep Korkmaz “ET'nin ve Karahanlıcanın yazı dilinin ilgi çekici bir özelliği olan **ñ** damak ünsüzünün sabit tutulma durumu bu dönemde Oğuzlar için de geçerlidir. Demek oluyor ki XI.yüzyıl sonlarında Oğuzcada **ñ** > **n** dönüşümü daha hiçbir şekilde başlamamıştır. Bu durum hem sözcüklerin bünyesinde hem de eklerde söz konusudur: inek (inek), señek (ağaçtan yapılan su kabı, su içilen testi, yaña (derenin yanı), yalñuk (cariye), teñgelgüç (dölengeç kuşu), bardıñız, erüñ“ (Korkmaz 1972: 9) gibi örnekler verir.

Yukarıda verilen değerlendirmelerden çıkan ortak sonuç **n+g** > **ñ** > şeklini alır. Bu aşamadan sonra tekrar çözümler başlar. Bu çözümler iki yönde gelişir:

- a) $g > \check{g} > v > b > m$
- b) $b) n$

Fıtrat'ın *Divân ü Lügati't Türk* nüshasında yer alan seslere göre bir de k'li damak n'si **ñk** “-nk-” eklemek gerektiğini görüyoruz. Bu ses **ñk** ng'nin yanında aynı kelimenin parantez içinde verildiği bir de **ñk** “-nk-“ nin yer almasıyla kendini gösterir. Bu sesi **n+k** şeklinde düşünmek gerekir. Fıtrat'ın *Divân ü Lügati't Türk* nüshasında bu **nk** sesinin **ng**'nin bir önceki döneminin bir söyleyiş şekli olduğu parantez içinde verilişinden anlaşılmaktadır.

Fıtrat çalışmasında **n+g** > **ng** ayırımına da dikkat eder. Çünkü son dönem Çağatay yazı dili olarak adlandırabileceğimiz imla sisteminde halkın söyleyişini esas alma eğiliminde olan Fıtrat'ın halkın söyleyişini tespit yönünde araştırma ve derlemeler yapmak için 1925'te ilmi seyahate çıktığı bilinmektedir. Kaşgarlı Mahmud derlemeler yaparken bilindiği gibi en ince ses ayrıntısına dikkat etmiştir. Yani metinlere yansıyan bu ayırım rast gele, dikkatsizce bir harf tercihinden ibaret değil, bilinçli yapılmış ayrıntı bir tercih olarak karşımıza çıkar. Fıtrat, aşağıda sınıflandırılan örneklerde görüleceği gibi bu **nk** sesinin varlığına tereddüt bırakmayacak şekilde sık yer verir. Hatta bu ayırımı yabancı asıllı kelimelerde bile gösterir:

nank (**nañ**) 87/08, **nankik** 89/01, **nanklar**
(**nanñlar**) 99/14
nanknı (**nañnı**) 99/16

Bazen de aynı kelime aynı şiiirde parantez içine alınmadan iki şekilde yazılmaktadır. Satırın birinde **ñ** li diğer satırda **nk** li yazılır. Bu farklı yazılışı da istikrarsızlık değil yine söyleyişin etkisinde kalarak standardı yakalayamayış veya ağır özelliği olarak görmek gerekir.

cew ink 91/05, جه و نك 90/10 cew iñ جه و نك 90/10

Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi Fıtrat نك ng ve نك ñ ayrımını yazıda نك ñ'yi parantez içine almak suretiyle özellikle gösterir. Tırnak içinde verdiği ikinci yazılış bir sonraki dönemin ses özelliklerine işaret eder. Bu ayrımın gösterilmesi müstensih veya yazım tercihi gibi görülmemelidir. Bu ayrımda yine amacın konuşma dilindeki farklı şivelerin söyleyişlerindeki sesleri koruma eğiliminden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

ming (miñ) , مينك (ماك) 2/2

singek (siñek), سينك (سينك) 2/02, 22/03

tanglaşu (tañlaşu) 23/05 تانلاشو (تانلاشو)

mengereşür (meñreşür) 23/05, 25/05

ğuçngar (ğuçñar) 26/05

tengi (teñi) تنگي (تنگي) 31/04

tangut (tañut) 53/08, 55/01, 55/06

ğıngır (ğıñır) قينگر (قينگر) 53/13

ğuymangız (ğuymañız) (65/09)

ğaymangız (ğaymañız) (65/09)

tengiz (teñiz) (65/09)

Bu ayrıntıları ve söyleyiş farklılıklarını metnin genel akışını bozmayacak şekilde verdiği görülür. Bu söyleyiş farklılıkları bizi erken dönem şive ayrımının izlerine ya da ilk belirtilerine kadar götürür. Çünkü günümüzde Kuzey Şivelerinde (Kırgızcada) nk'li söyleyişlere rastlamak mümkün: DT, KT. ben+ke > menke 71/08, 84/04 >menge, manka>manga>maña>maa, senge 69/11.

BT. ben+ke > benke > banka > banga > baña > bana > baa (Avcı:1988) şeklinde söyleyişlerin varlığı bilinmektedir. Örneklerde de görüleceği gibi n+k sesinin varlığı bizi daha önceki bir dönemin ses özelliklerine götürmektedir. Fıtrat bazı kelimeleri tek şekilli olarak نك nk'li yazar. Burada kelime kökü, kelime gövdesi veya çekim eki ayrımı yapmaz. Biz de bu ayrıma girmeden seslerdeki farklı yazılışları göstermek için önce kelimeleri ayrı ayrı yani parantez içine almadan yazdığı نك nk'li örnekleri şöyle tespit ettik:

anık آنك 102/17, 38/01, 104/06, 104/07, 106/02, 106/02, 84/08, 91/17, 92/01, 93/10, 94/12, 94/12, 94/13, 94/14, 94/14 men(i)k مينك 66/06, 94/05, 70/06, 71/13, 105/03, 66/06 menink مينك 69/01, 70/06, 71/13 senik سذك 69/11, 90/11 erdink ايردك 83/09, kıldınk 83/09, bardınk باردك 83/13, 83/09,

aymadınk 83/13, kaymadınk 83/13, künkül 83/13, yaymadınk 83/13, buldunk 83/13, kaçmadınk 84/06, keçmedınk 84/06, saçmadınk 84/06, tawarınknı 84/06, külünk 85/03, saşınmank 86/09, sizinmenk 86/09, anankınk 87/08, işınkni 87/10, elkınk 88/12, yüzınkke 88/12, tilınkni 88/12, azınınk (90/11), ankar, 100/17, 104/07, 107/06, 108/05, 15/02, 16/07, 18/01, 35/12, 52/01, 62/08, 63/01, 66/06, 67/01, 67/01, 69/05, 80/04, 89/01, 89/02, 89/02, 91/14, 91/14, 91/17, 93/09, 96/05 89/02, bilınk 91/12, yağınk 91/16, kectınk 71/08, bilınk 71/13, sünkün 73/10, mınk 87/09 atınınk 101/01 tenkir 103/14, kımınk 105/14 künküm 107/06 tenkrige 108/05

Bu yazılışlardan sonra en dikkat çekici bir özellik olarak bazı kelimeleri hem nk hem de n̄li olarak iki şekilde yazar ve sonraki şekli parantez içinde gösterir:

abank (abañ) 51-7 ebenk (ebeñ) 77/12

ankar (añar) 16-07, 18-01, 52-01, 104-07, 62-08, 63-01,66-06, 67-01,80-04, 91-14, 91-17, 104/07

yalınkuk (yalıñuk) 14/04, 28/09, 88/12, 90/11

enküreşü (eñreşü) 23/05

erenkekeri (ereñekleri) 29/08

ikler 21/10, 21/08, 37/06 iñ 21/15, 35/01, 47/02,47/13, 57/10, 82/01

kelınkız- (keliñız-) 60/01, 60/02,

ınkır (ıñır) 20/15, 99/16

külnınk (külniñ) 25/06

külünk (külüñ) 85/03

künkül (küñül) 17/09, 83/13, 94/06, 67/01, 67/05, 78/17, 94/06, 102/16

sınk- (siñ-) 96/11

enkitti (eñitti) (31/08)

tunka (tuña) 13/04

sewinmenk (sewinmeñ) 86/09

nank (nañ) 87/08, 99/16, 89/02, 100/05

münkreşü (müñreşü) 23/05

tırnka (tırñaq) 26/10

kinkeşdi (kiñeşdi) 32/04

manka (maña) 32/04

tinkeşdi (tiñkeşdi) 32/04

sünkeşdi (süñeşdi) 32/04

menınk (meniñ) 68/09

ılmışınka (ılmışıña) 37/04

kürkinge (kürgike) 42/05

tunkguz (tuñguz) 44/08
tankut (tañut) 55/06
tenkri (teñri) 56/06
yenkiledi (yeñiledi) 57/06
münkiledi (müñiledi) 57/06
mınklağ (mıñlağ) 58/03, 59/02
yankağ (yañak) 59/02
ğalınk (ğalıñ) 71/13
alınk (alıñ) 71/13
menklik (meñlik) 71/08
kelinkizleyü (kelñizleyü) 60/01
tünkür (tüñür) 61/05, 71/13
ternkük (terñük) 72/05
mengiz (meñiz) 64/03
tank (tañ) 72/05, 101/11
türü (nke-ñe) 74/05
ebenک (ebeñ) 77/12
ürünk (ürüñ) 79/06
tünkül (tüñül) 83/09
münküm (müñüm) 71/08
tank (tañ) 72/09
ternkük (terñük) 72/05
ürünk (ürüñ) 79/06
bükdenک(bükdeñ) 91/16
yüzinke [yüzi(ñe) 94/12
süzinke (süziñe) 94/12
üzinke (üziñe) 94/13
küzinke (küzinñe) 94/13
mink (miñ) 94/13
kimink (kimiñ) 96/05, 103/14
munkın (muñın) 96/06
mekke (meñke) 96/06
yankşak (yañşak) 97/08
yalıñkuğınк (yalıñuğın) 97/10
nenki(neñi) 97/10
sinkir (siñer) 97/11

enkmekü (eñmekü) 97/12
enker (eñer) 97/12
kütinke (kütüne) 104/16
sizink (siziñ) 105/01
anink (aniñ) 105/03
terenkek (tereñek) 106/09

Sonuç

Örneklerden anlaşıldığı gibi DLT'nin Fıtrat nüshasında damak/³nazal n (ñ) sesinin yanında birlikte kullanıldığını gördüğümüz damak/nazal k'si (nk) bir de damak/nazal g'si (ng) seslerinin varlığını görüyoruz. Bu seslerin birleşik sesler olmayıp her birinin **n, k, g** den ayrı **nk, ng, ñ** şeklinde birer ses olarak kullanıldığını görüyoruz. Fıtrat'ın yazıdaki tercihlerinden yola çıkıldığında bunların en eskisinin **nk** olduğu, daha sonra **ng** sesinin geldiği anlaşılmaktadır. Yine birçok kelimedede bu seslerin birlikte kullanıldığı görülür. Bu birlikte kullanımı geçiş dönemi sesleri olarak kabul etmek gerektiği kanaatindeyim. Ayrıca bu seslerin yine aynı dönemde ses değişikliğiyle **nk, ng ve ñ** şeklinde bir nazal/damak n' siyle yazılarak birbirinden ayrıldığı görülür. Eldeki metnin aslı derleme olduğu için kelimelerdeki mevcut söyleyişlerin korunarak yazıda bu farklılıkların olabildiğince gösterildiğini söyleyebiliriz. Burada terim tartışmaları bir yana temelde DLT'nin Fıtrat nüshasında yer aldığı kadarıyla bu üç sesin varlığını ve işlekliliğini kabul etmekle başlar. Bunu üç ayrı ses olarak kabul ettikten sonra tarihi gelişim içerisinde bu farklı söyleyişlerin sebebini erken dönem lehçe/şive ayrımının belirtileri olarak algılamak gerekir.

³ *Genel olarak araştırmacılar nazal n terimini kullanırken, bazıları da damak n'si (Demirci 2014) terimini önerir. Bilim alanında görüş ayrılığı normal görülür ancak bir alanın gelişmesi için de önce terimlerde anlaşmak gerekir. Bize göre burada esas sorun terimden ziyade ilgili sesin durumu öne çıkmaktadır. Yani birbirine yakın bu seslerin varlığı kabul edilirse terim sorunu kolay aşılabılır.

Kaynakça

- Ağca, F. (2012). Eski Türkçe metinlerde /ŋ/ ~ /g/ değişkenliği üzerine. *Türkbilig*, 78-79.
- Arat, R. R. (1992). *Atabetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1988). *Divanü Lugat-it-Türk tercümesi*. (Cilt. 1). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çağatay, S. (1954). Türkçede ñ ~ ğ sesine dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten*, 15-30.
- Demirci, Ü. Ö. (2014). Turkey g'li damak /ŋ/'si ve bunun ardahan yerli şivesinde çözülmesi üzerine. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 275-289.
- Eker, Ü. (2017a). Misbâhu'l-Envâr, Son Çağ Yayınları, Ankara, s. 46.
- Eker, Ü. (2017b). Çağatay Türkçesi eserlerinden Garip Senem Şah (Dil İncelemesi – Metin - Aktarım). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4), 2088.
- Eker, Ü. (2018), Son Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Risâle-i Yafındilik “Örtünme Risâlesi” Adlı Eser (Dil Özellikleri, Çevriyazı, Türkiye Türkçesine Aktarma, Tıpkıbasım), *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 2018/11, s. 75 - 98.
- Ercilasun, A. B. (2002). *Kars ili ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 119.
- Erdal, M. A. (2004). *Grammar of old turkic*. Boston.
- Fıtrat, A. (1927). *En Eski Türk Edebiyatı numuneleri*. Taşkent.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin grameri*. (Çev. M. Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin ses bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Korkmaz, F. (2013). Runik harfli Türk yazıtlarında /ng/ ünsüzü üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XLVIII, 152.
- Korkmaz, Z. (1972). Kaşgarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi. *Türk Dili*, 253, 9.
- Köken, V. (1993). *Çözölmüş Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Orkun, H. N. (1987). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2009). Eski Türk Yazıtlarının yeni bir yayımı nasıl olmalıdır? *I. Uluslararası Uzak Doğudan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni*, Afyonkarahisar, 214.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der türksprachen*. Helsinki.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2008). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1989). *XI yüzyıl Türk şiiri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.